

Др Зоран Мирковић*

Др Марко Ђурђевић**

ПРАВИЛА О ПОКЛОНУ У СРПСКОМ СРЕДЊОВЕКОВНОМ ПРАВУ

Римско византијско право било је значајно извориште права средњовековне српске државе. Такво правно наслеђе, заједно с хришћанском вером, је нашло израз већ у првом српском законском зборнику – Законоправилу. Настао радом првог српског архиепископа Саве, овај зборник правних прописа оставио је неизбрисив траг у правном животу Срба почев од средњег века, све до првих писаних закона у Србији у трећој и четвртој деценији XIX века.

Римско византијски концепт доминантан је у прописима Законоправила о уговору о поклону, чија анализа заузима већи део простора у овом раду. Принципи на којима је овај концепт био заснован: добровољност, форма и посебни материјалноправни услови који су били потребни за настанак уговора, начелна неопозивости и изузетна опозивост – постављени су у правилима Прохирона, као главног темеља на који се ослањало Законоправило. Тек незнатно, она су трпела утицаје средине у којој су примењивана. Анализира се и регулисање поклона у законодавству цара Душана (тачније, Скраћеној Синтагми), Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића, а сагледавају се и поједини сачувани примери уговора о поклону. Поред вероватног утврђивања пунолетства по одредбама обичајног права као услови за пуноважност поклона, у једном периоду српске историје појављује се уздарје, тј. обдареникова противчинидба даро давицу, која се састојала у предаји ствари незнатне вредности у односу на дар.

Аутори закључују да су римско византијска правила о уговору о поклону, постављена још у Законоправилу под утицајем Прохирона, наставила да живе, како кроз законодавство, тако и у пракси, и током наредних векова. Обичај их је можда тек незнатно модификовао у понеком детаљу (као, на пример, одређивање узраста који се тражио за пуноважност располагања путем уговора о поклону), али је темељ, у основи постављен у XIII веку, наставио

* Аутор је ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду, zoranm@ius.bg.ac.rs.

** Аутор је доцент Правног факултета Универзитета у Београду, markodj@ius.bg.ac.rs.

да држи зграду ове правне установе све до у праскозорје прве модерне српске кодификације грађанског права у Грађанском закону од 1844. године.

Кључне речи: Римско византијско право. Средњовековно српско право. За коноправило Светога Саве. Прохирон. Душаново законодавство. Ударје.

1. УВОД

Српска државна и правна организација у средњем веку је настала на класичном римском (ромејском) земљишту и природно је примала установе и појмове из римско-византијске државне организације и правног уређења. Питање избора није се ни постављало, као у случају неких других европских народа; оно је било решено самим местом настанка средњовековне државе и њеног права.¹ Римско-византијско правно и државно уређење, стопљено с примањем хришћанства, су постепено, али сигурно и незадрживо, довели до дубоког друштеног преображаја.² Размере тог преображаја су, вероватно, потоњим генерацијама биле тешко сагледиве. Много онога што је пре њега било обично и познато, пало је у заборав, а ново и непознато крчило је пут ка подмиривању потреба новог времена и нове средине. Поглед на промене које су се одиграле у праву и правним установама могу се лепо сагледати на примеру уговора о поклону.³

Увид у најстарије слојеве словенског права о поклону, нажалост, затамњен је вековима који иза себе нису оставили писане трагове. Истраживач раног словенског права (до X века), Карло Кадлец, је записао: „Чак ни поклон није вероватно био једна честа појава, јер предмети, на којима се је створила колективна својина, нису се уопште могли даровати, па при томе у колективним заједницама је слобода индивидуалног располагања била за појединце врло ограничена. На тај начин цео се је облигациони промет сводио на размену и

¹ Вид. Стојан Новаковић, „Средњовековна Србија и римско право“, *Архив за правне и друштвене науке*, 1/1906, 209-226.

² „Као год књига, писменост, уметност и друштвени ред у опште тако су и закони међу Србе дошли с вером, као прост и обичан део реда за који се мислило да вери самој припада и који се тога ради с вером и установама њеним уносио... И колико је год оним људима вера долазила као нова вера, толико им је исто, и може бити још више, долазила и као нов закон“. Ове знамените речи је написао Стојан Новаковић у тексту „Почетак писаних закона у старој српској држави“, који је био предговор за књигу *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354* (на ново издао и објаснио С. Новаковић), Београд 1898, VII-VIII.

³ Кратак поглед на уговор о поклону у римско византијском праву вид. код Zacharia von Lingenthal, *Geschichte des griechisch römischen Rechts*, Dritte verbesserte Auflage, Berlin 1892, 302-306.

куповину – продају“.⁴ По стварању словенског писма крајем IX века, када Методије (како то стоји у његовом Панонском житију⁵) преводи на словенски језик и први црквено-световни законик, тзв. Методијев номоканон (*Liber Sclavorum qui dicitur Methodius*), преузимање римско-византијских установа добило је пуни замах. Поред црквених правила и решења за верска питања, номоканони су садржали и световне законе. Ипак, стварни утицај византијског световног права на формирање локалних народних обичаја тешко је утврдити, јер недостају и елементарни подаци, а камоли збирке обичајног права из тог времена, каквих има у изобилију код других народа, поготово Германа, почев још од *Lex Salica*.

Први српско-словенски Номоканон – Законоправило, настао је 1219. године радњом архиепископа Саве (Немањића). Његовом заслугом унето је у Србију и римско-византијско световно право, нарочито Прохирон („Градски закон“ – како га назива Законоправило), чије су норме биле преко потребне да би се млада српска држава правно уредила.⁶ Цео Прохирон чинио је 55. главу Законоправила и био је подељен у 40 „грана“.⁷ Постојање неколико сачуваних преписа Законоправила, који су настајали у релативно кратком временском периоду, сведоче о томе да је потреба за њиме била врло велика у правном животу Срба (Иловички препис настаје 1262, Рашки 1305, Дечански 1340, Пчињски 1370. године, итд). У XIII веку Законоправило је прихваћено и у Бугарској, а касније и у Русији, где је и добило своје треће име – Крмчија (Кормчаја књига – крманошка књига, која води човека у животу, као што крма, кормило усмерава брод).

⁴ Карло Кадлец, *Првобитно словенско право пре X века* (превео и допунио Ф. Тарановски), Београд 1924, 88. И у германском праву се облигациони промет сво дио на купопродају и размену, в. Hermann Conrad, *Deutsche Rechtsgeschichte, Frühzeit und Mittelalter*, I, Zweite neubearbeitete Auflage, Karlsruhe 1962², 44.

⁵ Александар Соловјев, *Светосавски Номоканон и његови нови преписи* (од штампано из „Братства“ XXVI), Београд 1932, 22 23.

⁶ Од бројне литературе скрећемо пажњу првенствено на истакнути рад у коме се резимирају питања у вези са Законоправилом која је наука углавном решила, као и она која су остала отворена, Димитрије Богдановић, „Крмчија светога Саве“, *Зборник радова са међународног научног скупа Сава Немањић свети Сава историја и предање, I*, одржано децембра 1976, САНУ, Научни скупови, књ. VII (ур. В. Ђурић), Београд 1979, 91 99.

⁷ Прохирон је настао између 870. и 879. године и, како му сам наслов показује, представљао је зборник византијског права који је издао цар Василије I Македонски, првенствено као *приручник* за практичну употребу. Из непрегледне масе законских прописа из Јустинијановог доба он издваја најважније одредбе грађанског (и до некле јавног) права, систематски сређене у 40 титулуса, вид. Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1996², 235 236; Z. von Lingenthal, 23 24. Због јасноће и прегледности остао је у примени у Византији још скоро пуних пет векова, све до пропасти Византије. Отуда је, како због практичности, тако и због дуготрајности, његов утицај на околне словенске народе био изузетан.

Оцењујући утицај Законоправила светога Саве на развој права у другим словенским народима Оболенски бележи да им је оно пружи-ло „јединствен приручник канонског и световног права“ и постало основни закон српске, бугарске и руске православне цркве.⁸

Законоправило је посветило поклону, односно дару, како га је назвало, две „гране“ у Прохирону: дванаесту, под насловом „О дару“, и тринаесту – „О опозиву дара“. Још два члана која су уређивала поклон била су на одвојеним местима. Један у грани 31, која је носила наслов „О накнади“ (седми члан), а други у грани 32, насловљеној „О деоби“ (четврти члан).⁹ Поред тога, у грани шестој биле су смештене одредбе о предбрачним поклонима, а у грани десетој одредбе о поклонима између мужа и жене.¹⁰ Ти поклони нису предмет овог рада, јер су подвргнути посебном режиму у оквиру брачног права.¹¹

За означавање поклона уобичајени српски средњовековни термини су били „дар“ и „поклон“. Реч „поклон“, као и глагол „поклонити (се)“, у српским средњовековним изворима употребљавала се у двојаком значењу: а) као наклон, поклоњење, *corporis inclinatio*, и б) дар, *donum* (у овом значењу Ђура Даничић наводи неке примере: „што ми кто да својом вољом поклон“, „што човек човеку за љубав да и поклони“).¹² У свом првом значењу, „поклон је представљао и посебну натуралну дажбину, коју су зависни земљорадници давали својим феудалним господарима“.¹³ Употребљаван је и глагол грчког

⁸ Димитри Оболенски, *Византијски комонвелт* (прев. К. Тодоровић), Београд 1996, 379.

⁹ *Крмчија морачка* (Опис рукописа Фотијеви предговори Градски закон), описао и издао архимандрит Нићифор Дучић, Гласник Српског ученог друштва, II одељење, књига VIII, Београд 1877, 62–64, 96–97. У тексту ће бити коришћен овај, тзв. Морачки препис из 1615. године, јер се, као најстарији објављени препис, најчешће користио у науци. Преводи назива грана су преузети из дела *Законоправило или Номоканон светога Саве* (Иловички препис, 1262. година), фототипија, приредио и прилоге написао Миодраг Петровић, Горњи Милановац 1991, 305а, 305б, VIII.

¹⁰ Вид. више драгоцен рад Срђан Шаркић, „Поклон у средњовековном српском праву“, *Истраживања* 17/2006а, 9, где овај писац детаљно сагледава еволуцију поклона од римског, преко посткласичног и Јустинијановог права, све до каснијег византијског и средњовековног српског права. Анализу нарочито акцен-трише на прописе садржане у Властаревој Синтагми, а потом на поједине случајеве поклона учињених цркви поменуте у Хиландарском типиксу (1198), Немањине повеље манастиру Хиландар из исте године, указујући на неопозивост оваквих врста поклона и на разлику у односу на царске поклоне властели, који нису били неопозиви. За разлику од Шаркићевог рада, главни акценат је овде стављен на прописе који су садржани у Законоправилу.

¹¹ *Крмчија морачка*, 56–57.

¹² *Рјечник из књижевних старина српских, дио други*, написао Ђуро Даничић, Биоград 1863, 346–347.

¹³ *Лексикон српског средњег века* (прир. С. Ђирковић, Р. Михаљчић), Београд 1999, 539 (Милош Благојевић).

порекла „харисати“,¹⁴ а за бесплатна давања храмовима и манастирама коришћене су речи „за душу дати“, „приложити“, „записати“, итд.¹⁵

2. ПРАВИЛА О ПОКЛОНУ У ЗАКОНОПРАВИЛЈУ СВЕТОГА САВЕ

У правилима о поклону из гране дванаесте и тринаесте Законоправила био је садржан појам поклона, прописани услови за настајак и разлози за опозив уговора о поклону. Посебна пажња била је посвећена поклонима за случај смрти.

2.1. Појам поклона

Почетно правило из гране дванаесте говори о томе да постоје две врсте поклона. Прву сачињавају они који се чине за живота и производе дејство за живота поклонодавца и поклонопримца, а другу поклони који се извршавају након смрти и тек после поклонодавца производе дејство („бивају потврђени“).¹⁶ У погледу животних поклона вреди приметити да их је Законоправило објаснило на начин који значајно одступа од метода који је много касније, у XIX и почетком XX века, коришћен у законодавној техници приликом дефинисања поклона. Док се у савременим кодификацијама

¹⁴ „Харисати (χαρίζεiv) значи без сумње поклонити приватном лицу из љубави, држимо да тај израз важи нарочито за *donatio inter vivos*. Тај грчки израз, који се јавља у повељама Душанова доба као обележје потпуног права својине, најбољи је доказ да се појам уговора о поклону развио у српском праву под јаким утицајем византијског права још пре Душанова доба“ (Александар Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Скопље 1928, 115; А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд 1980, 206). У овом смислу наводи и Ђ. Даничић пример за реч „харисати, χαρίζεiv, donare“ (*Рјечник из књижевних старина српских, дио трећи*, написао Ђ. Даничић, Београд 1864, 408).

¹⁵ О терминологији која се користила за означавање поклона, вид. детаљније у једином новијем раду на српском језику који се непосредно односи на ову тему, С. Шаркић, (2006а), 11: „Сам чин поклањања имовине у српским правним споменицима означава се изразима *записати, приложити, подложити, приносити, даровати и дати*, из чега су изведене именице *записаније, приложеније, приношењеније и дар*“. Вид. и Т. Тарановски, (1935), 101.

¹⁶ „Међу даровима једни се дају за живота, подразумевају захвалност и добродинство према живом дародавцу и изискују (узвратну) благонаклоност, а други након смрти, и тек након смрти, која је такорећи услов даривању, бивају извршени и потврђени; наиме, пре него што дародавац премине, прималац неће располагати ни чим од подареног добра, јер је придодата одредба након смрти“ (*Крмчија морачка*, 12, 1). Аутори текста дугују захвалност проф. др Александру Ломи, дописном члану САНУ, који је за потребе овога рада превео све одредбе о „дару“ из Законоправила, осим прописаних у грани 31, 7 и 32, 4).

грађанског права поклон посматра и одређује из угла поклонодавца, као његово (добровољно) давање,¹⁷ докле је у Номоканону поклон наглашено одређен са становишта поклонопримца. У његовом тексту је давање поклонодавца стављено у други план. То је разумљиво, јер је поклон конципиран тако да настаје у моменту када је ствар која је предмет поклона предата другој страни. У први план је, стога, истакнута правна ситуација која настаје после предаје, коју по овом концепту испуњавају дужности поклонопримца на захвалност, добротинство и узвратну благонаклоност према поклонодавцу.

Дужност захвалности приспела је у српско право сасвим сигурно као део римске правне заоставштине, у којој је још од краја III и почетка IV века била присутна идеја да поклонопримац мора исказивати посебно поштовање према поклонодавцу.¹⁸ Међутим, за дужност добротинства и узвратне благонаклоности, која је уз захвалност поменута у грани 12, 1, не би се могло рећи с потребном дозом сигурности одакле потиче. Она није дело римског права. Током читавог периода његовог трајања оно је у поклону видело искључиво имовинско добротинство поклонодавца и имовинску корист за поклонопримца. Од поклонопримца је тражило само захвалност, али је и она била без икаквог значаја за правну квалификацију поклона.¹⁹ О захвалности се водило рачуна само приликом одлучивања о захтеву поклонодавца за опозив. Узвратно имовинско добротинство поклонопримца, које би представљало корист поклонодавцу, супротстављало се природи поклона као једностраног добротиног давања. Само у једном случају, и то тек у доба Јустинијана, посредно је био признат значај поклонопримчевом добротинству. Уколико је било исказано претходно учињеном бесплатном услугом поклонодавцу, Јустинијаново право је прихватило да карактер поклона може имати и наградни поклон то јест, давање поклонодавца на име награ-

¹⁷ Овај метод дефинисања примењен је, на пример, у Српском грађанском законнику и Немачком грађанском законнику. Према правилу којим је уређен појам поклона у српској кодификацији „поклон бива кад ко добровољно другоме што да, нештући, нити примајући икакве за то никакве наплате“, *Грађански законик Краљевине Србије са кратким објашњењима од др. Лазара Марковића*, Геца Кон, Београд 1921, 259 (§ 561). Дефиниција из немачког права је другачија, али је и у њој снажно наглашено да је суштина поклона у давању: „Давање којим неко другога из своје имовине обогаћује је поклон, ако су обе стране сагласне да је ово давање бесплатно“, *Bürgerliches Gesetzbuch*, § 518, <http://www.buergerliches-gesetzbuch.info>.

¹⁸ А. Маленица, позивајући се на Цицеронову расправу *О пријатељству*, примећује да је у римској филозофији владало гледиште да поклони не обавезују на захвалност јер се великодушја не чине због тога би се другога добило признање, али да је у праву, већ од краја трећег и почетка четвртог века, било дефинитивно прихваћено да поклонопримац на учињени поклон мора узврати поштовањем, вид. Антун Маленица, *Поклон у римском праву*, Институт за упоредно право, Београд, 1981, 240.

¹⁹ *Ibid.*, 234.

де за такву услугу.²⁰ Због тога, чини се да би корене поклонопримчеве дужности добротинства и узвратне благонаклоности требало тражити на другој страни. Њено прописивање у Законоправилу могло је доћи као израз специфичног схватања о уговору код словенских народа. Том схватању, наиме, било је непојмљиво да из сагласности две стране може настати обавеза само за једну.²¹ Уговора није било ако се њиме нису обавезале обе стране, односно уколико је само једна страна требало да нешто да, а за дато ништа не прими. Зато ни поклон није могао ни бити замишљен као уговор, ако би на основу њега био обавезан само поклонодавац. Да би постојао уговор (о поклону) и поклонопримац је према поклонодавцу морао бити обавезан на добротинство и благонаклоност.

2.2. Услови за настанак уговора

2.2.1. Форма

Током развоја римског права настанак поклона је био подвргнут формалним условима који су се мењали. У завршној фази развоја, у Јустинијановом праву, поклон је постао уговор²² који је могао да настане ако је сагласност уговорних страна била изражена у писаној исправи. Ако је вредност предмета поклона била нижа од 500 солида, поклон је настајао и из усменог споразума између поклонодавца и поклонопримца. Међутим, и за писмени поклон и за неформални споразум била је потребна *insinuatio*, јавна регистрација поклона.²³ Средњовековна права преузела су из Јустинијановог времена правило да је писмени облик неопходан за све поклоне веће вредности, а као граничну суму узела су управо износ који је он одредио, конвертовану у тада важећи новац.²⁴

²⁰ Reinhard Zimmermann, *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford, 1996, 495. О овој специфичној врсти поклона, вид. више Марко Ђурђевић, „Наградни поклон“, *Анали Правног факултета у Београду* 1/2011, 160 177.

²¹ Ово схватање о уговору код словенских народа изложио је А. Соловјев, који у поимању поклона као двострано обавезног уговора види корене ударја које се појављује у исправама о поклону у праву неких словенских народа у периоду од XI до XVI века, вид. Александар Соловјев, „Приватно правни уговори XVI века из Пољичке жупе“, *Архив за правне и друштвене науке* 45/1934, 415.

²² R. Zimmermann, 495; А. Маленица, 289. Према схватању Б. Благојевића, поклон ипак, ни у Јустинијановом праву, није био уговор него законски пакт (*pacitum legitimum*), вид. Борислав Благојевић, *Римско право. Грађански поступак. Облигационо право*, Одбор за уџбенике Стручног удружења студената прва, Београд 1946, 173 174.

²³ R. Zimmermann, 495.

²⁴ Vesna Radović, *Razvitak i pravna problematika darovanja* (doktorska disertacija), Zagreb 1979, 205 215.

Српско средњовековно право није кренуло овим путем. У одредбама Законоправила о поклону није споменуто ни писмена исправа, ни јавна регистрација поклона. То, ипак, не значи да за настанак поклона није било потребно да буде испуњен формални услов. Наиме, усмена сагласност поклонодавца и поклонопримаца изгледа да није била подобна да произведе правна дејства без предаје ствари која је била предмет поклона. О томе би могле да посведоче две одредбе из Прохирона, пренете у Законоправило. Прва је она која је поклоне који се дају уз различита условљавања у вези с временом и начином испуњења различивала од поклона који се „врше истога часа и тренутка“, што ће рећи у моменту постизања усмене сагласности, тако да је својина одмах прелазила од поклонодавца поклонопримцу, без икакве оградe или условљавања.²⁵ Ова одредба могла би се протумачити тако да је предаја ствари преносила својину, да је она била начин стицања, *modus acquirendi*, али да је истовремено представљала и чин закључења уговора. Друга одредба потврђује ово тумачење. Наиме, према норми из гране 12, 7 поклонопримац није могао постати власник ако ствар није примио до момената смрти поклонодавца.²⁶ Другим речима, ствар је морала бити уручена поклонопримцу, ако не у моменту сагласности, оно бар за живота другог уговорника. Није било довољно да ствар изађе из државине поклонодавца. За настанак поклона није било битно ни да ли је уручење извршио лично поклонодавац или, по његовој наредби, неко треће лице.²⁷ За његово постојање од значаја је било једино то да је за живота поклонодавца била успостављена државина поклонопримца. У супротном он није могао да буде власник. Разлог би могло бити изостајање традиције. Стога изгледа да је права, стварна предаја, *traditio vera*, имала карактер битног конститутивног, формалног услова, за настанак уговора.²⁸

²⁵ „Од дарова датих за живота једни се врше истога часа и тренутка, и тако рећи већ од тада преноси се власништво и право коришћења имања или добра, тј. покретне или непокретне ствари, а да то не бива пропраћено никаквом додатном одредбом, него ствар одмах прелази од једног лица другоме, тј. од онога који дарује онеме који дар прима, без икакве оградe или условљавања. Други се пак дају уз различита условљавања у вези са начином и временом извршења, како год то поклонодавац каже и одреди“ (*Крмчија морачка*, 13,2).

²⁶ „Ако ти чинећи дар пошаљем ствар и пре него што добијеш умрем, неће ти припасти“ (*Крмчија морачка*, 12, 5).

²⁷ „Ако (оцу) потчињени (син) по очевој наредби или жељи учини дар, сматра се да га је сам отац учинио. А ако неко твоју ствар по твојој жељи поклони не коме као своју, сматра се да си је ти сам подарио“ (*Крмчија морачка*, 12, 6).

²⁸ У савременом француском праву материјална традиција покретне ствари је услов за пуноважност ручних поклона (*les dons manuels*), који су изузетак од правила да уговор о поклону мора бити закључен у облику јавнобележничке исправе. Традиција мора бити извршена или у тренутку сагласности воља уговорних страна или бар за живота поклонодавца, вид. Nathalie Peterka, *Les dons manuels*, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, Paris 2001, 140; P. Malaurie, *Les successions. Les*

У прилог томе да је она могла бити схваћена као услов за наста-
нак поклона говори и околност што је *traditio*, свечана предаја пред
сведоцима, била прописана у римском праву још у Константино-
вом периоду као један од формалитета који је, уз писану исправу и
insinuatio, био неопходан за важност поклона.²⁹

2.2.2. Специјална способност поклонодавца за уговарање

Законоправило је садржало посебно правило о способности која
се захтевала од једног лица да би, као поклонодавац, могло закључити
уговор о поклону. Речено речником савремене теорије грађанског
права, способност за поклањање³⁰ била је материјалноправни услов
за настаanak поклона. Она није била призната лицима која нису била
способна за расуђивање, а таквима су сматрани малолетници и
малоумници.³¹ Поклоне су могла чинити само пунолетна лица, јер
су само она претпостављено могла имати јасну свест о правним по-
следицама које може имати уговор којим увећавају искључиво туђу,
а смањују своју имовину. У погледу санкција које су погађале уговор
због одсуства способности једног лица за поклањање, може се ипак
приметити да оне нису биле ригорозне. Поклон није био погођен
неважношћу која је у савременом праву готово општеприхваћена
санкција за повреду правила о способности за поклањање.³² О томе

libéralités, Defrénois, Paris 2008³, 211; Christian Jubault, *Droit civil. Les successions. Les libéralités*, Montchristien, Paris 2005, 472; François Terré, Yves Lequette, *Droit civil. Les successions. Les libéralités*, Dalloz, Paris 1997³, 399. Исти правни значај предаји се придаје у српској правној доктрини (вид. Борислав Благојевић, *Грађанско право облигациони уговори*, Научна књига, Београд 1952², 69; Слободан Перовић, *Облигационо право*, Београд 1986, 359) и у законским решењима предложеним за поклон у Преднацрту грађанског законика. Према предлогу Комисије за израду грађанског кодекса поклон који има за предмет покретну ствар, пуноважан је када је ствар предата поклонопримцу, упор. *Преднацрт грађанског законика Републике Србије. Облигациони односи*, Београд 2009, 211 (чл. 661, ст. 2).

²⁹ R. Zimmermann, 492; А. Маленица, 194 196.

³⁰ Изразе способност за поклањање и способност за примање поклона предложио је за означавање уговорне способности поклонодавца односно поклонопримца Константиновић у Скици за законик о облигацијама и уговорима, вид. Михаило Константиновић, *Скица за законик о облигацијама и уговорима*, Службени лист СРЈ, Београд 1997, 191 (чл. 511 и чл. 512).

³¹ „Малолетник и малоумник не може ништа даривати, јер нико такав не поседује способност одлучивања“ (*Крмчија морачка*, 12, 2).

³² О санкцији која погађа поклон због неспособности поклонодавца за уговарање, вид. Б. Благојевић, (1952), 83; С. Перовић, 611. За позитивно француско право, после реформе законодавства о добротним располагањима од 2006. године, вид. P. Malaurie, 162. За швајцарско право, вид. Luc Thévenoz, F. Verro, *Commentaire romand du Code des obligations*, Helbing&Lichtenthahn, Genève 2003, 1251; Pierre Engel, *Contrats de droit suisse*, Stämpfli Editions, Bern 2000², 111; Pierre Tercier, Pascal Favre, *Les contrats spéciaux*, Schulthess, Genève 2009⁴, 266.

како је санкција могла изгледати може се закључити из одредбе која је систематизована на другом месту, у грани 31, 7 Законоправила. У њој стоји да недорасли (малолетник) има право у року од четири године по пунолетству, које се стицало с навршених 25 година, захтевати да му се учињени поклон врати.³³ Малолетство, дакле, није било сметња због које је једно лице било потпуно неспособно да закључи уговор, јер би у том случају, сходно принципима који владају у савременом праву у материји неважности уговора, поклон морао бити апсолутно ништав, односно непостојећи. Оно је било сметња релативног карактера, због које је над поклоном одређено време после стицања пунолетства лебдела неизвесност. С обзиром на то да је поклонодавац, пошто стекне пунолетство, могао у одређеном року да захтева враћање поклона који је учинио док је био малолетан – значи да је све до момента доношења одлуке суда о враћању ствари дате на поклон, поклон производи своја дејства.³⁴ Најзад, треба приметити да, за разлику од способности поклонодавца за уговарање, у Законоправили нису била постављена никава ограничења у погледу способности једног лица да буде поклонопримац, из чега би се могло закључити да је свако могао да прими поклон.

2.3. Разлози за опозив

Као и друга средњовековна права која су се развила на римском правном наслеђу, правила српског права у овом периоду прихватила су оба разлога за опозив поклона која су постепено уобличена у римском праву: накнадно рођење поклонодавчевог детета и незахвалност поклонопримца.³⁵ Овим разлозима био је додат, истина помало прикривено, и још један – неизвршење налога.

Накнадно рођење поклонодавчевог детета било је разлог за опозив поклона само код поклона који је господар учинио ослобођенику.³⁶ Поклон који је учинио ослобођеном робу господар је још од кла-

³³ „Ако поклони недорасли некеме неку своју ствар, може пошто буде напунио 25 година, а пре истека четири године, покренути спор и своју ствар вратити“, (*Крмчија морачка*, 56-57).

³⁴ О граници за пунолетство постављеној на 25 година биће доцније више речи.

³⁵ Henri, Leon, Jean Mazeaud, *Leçons de droit civil. Régimes matrimoniaux. Successions. Libéralités*, Montchrestien, Paris 1963, 1178-1189; Georges Ripert, Jean Boulanger, *Traité élémentaire de droit civil de Planiol. Régimes matrimoniaux. Successions. Libéralités*, Librairie générale de droit, Paris 1951, 1154-1166; R. Zimmermann, 497-498.

³⁶ „Ако неко немајући сина све своје имање или део њега поклони своје ослобођенику, а након тога добије децу, целокупни дар се поништава и све се повраћа дародавцу, који поново има слободу да са тим располаже по својој жељи“ (*Крмчија морачка*, 13, 1).

сичног римског права могао да опозове јер је, због природе односа између поклонодаваца и поклонопримца, овај поклон сматран увек опозивим правним актом.³⁷ По Законоправилу поклон господара ослобођенику је, изгледа, имао другачији карактер, који је одражавао и сасвим различито гледиште о односу између ових лица у старој српској држави. Због тога је био конципиран као принципијелно неопозив и изузетно опозив уговор – само у случају да након извршеног поклона поклонодавац добије дете.³⁸ Током касније еволуције, накнадно рођење детета више није помињано у правилима српског права о поклону. У том погледу оно је имало различит развојни пут од неких права европско-континенталног правног круга (француског и италијанског), у којима је накнадно рођење детета постало разлог због кога поклонодавац може опозвати сваки поклон.³⁹

Незахвалност поклонопримца је, насупротив претходном, била општи разлог за опозив, јер је због ње могао бити опозван сваки поклон. Он је у потпуности преузет из Јустинановог права. Ипак, поклонодавац није могао због сваког чина незахвалности тражити враћање поклона, већ само ако је она била испољена кроз одређене таксативно набројане радње поклонопримца: 1) увреду нанету поклонодавцу; 2) неоправдано дизање руке на поклонодавца; 3) рађење о глави поклонодавцу. Ове радње су морале бити доказане у судском поступку.⁴⁰

Колико је Законоправило доследно следило римско право у формулисању незахвалности сведочи и податак да је из Јустинијановог

³⁷ А. Маленица, 181.

³⁸ Смисао преузимања овог разлога из римског права могао би бити у заштити деце од добротних располагања којима је њихов отац пре њиховог рођења умањено своју имовину. Тако његово задржавање у савременом француском праву објашњавају браћа Мазо, вид. Н., Л., J. Mazeaud, 1179.

³⁹ Вид. Француски грађански законик, чл. 953; Италијански грађански законик, чл. 803. У Аустријском грађанском законнику предвиђено је једно занимљиво решење. У § 954 прописано је да тиме што су поклонодавцу без деце након закљученог уговора о поклону рођена деца не припада ни њему, ни накнадно рођеној деци да опозиву поклон. Ипак, он или накнадно рођено дете може да у случају нужде, како од поклонопримца, тако и од његових наследника, остварује право на законске кама те на поклоњени износ. За разлику од француског и италијанског, у немачком праву накнадно рођење детета није разлог за опозив поклона, као ни у српском праву.

⁴⁰ „Ако се неко примивши дар покаже незахвалан према дародавцу, тако што га грубо увреди, или неоправдано подигне руку на њега, или му свесно нанесе велику штету, или му ради о глави, или не испуни писане или неписане услове даривања, и ако било који од тих разлога у судском поступку буде непобитно доказан, има се извршити повраћај учињених дарова“ (*Крмчија морачка*, 13, 3). Повраћај поклона због неблагодарности предвиђен је тако рећи у свим правним системима, почев од римског права. О томе више у овом часопису вид. Богдан Лоза, „Опозив поклона због неблагодарности поклонопримца“, *Анали Правног факултета у Београду* 5 6/1969, 625 636; Јаков Радишић, „Ревокација поклона“, *Анали Правног факултета у Београду* 4/1957, 486 489.

кодекса, као један случај незахвалности,⁴¹ у тексту из Прохирона пренето и неиспуњење „писаних и неписаних услова даровања“. Неиспуњење писаних и неписаних услова не припада, међутим, домену незахвалности. Ради се, заправо, о разлогу за раскид уговора о поклону због неизвршења налога. До оваквог, помало вештачког, повезивања дошло је по свој прилици нехотично, може бити и због тога што је неиспуњење налога, као и незахвалност, морало бити прво судским путем утврђено, па тек потом изречен (судски) раскид уговора услед неиспуњења налога, односно (судски) опозив због незахвалности.⁴²

2.4. Поклони за случај смрти

Поред поклона међу живима, Прохирон је садржао и правила о поклону за случај смрти, па се тако и она нашле своје место у Законоправилу. Поклони за случај смрти настајали су за живота уговорних страна, њиховом сагласношћу (као несумњиво двострани правни послови), али су производили дејство *mortis causa*. Закључивани су онда када је поклонодавац хтео да за живота задржи предмет поклона у својини и да након његове смрти својина на том предмету припадне поклонопримцу, а не његовом наследнику.⁴³ Код ове врсте поклона, услов његове важности била је претходна смрт поклонодавца. Ако би поклонопримац умро пре поклонодавца, уговор није могао да произведе она правна дејства која је поклонодавац имао у виду. Ипак, међу различитим варијантама поклона за случај смрти, било је и оних код којих је дарована ствар прелазила у својину поклонопримца још за живота друге стране. То је био поклон који је поклонодавац закључио због бојазни од насилне смрти која му је претила, али не од стране поклонопримца. Ако је, пак, посмртни поклон био учињен у ишчекивању природне смрти или с обзиром

⁴¹ Нав. према А. Маленица, 258 фн. 41.

⁴² Опозивање поклона због неизвршења налога и незахвалности поклонопримца судским путем, предвиђено је у савременом француском праву. Више о сличностима и разликама између ова два разлога за опозив, вид. Н. L. J. Mazaeaud, 1183-1191; Р. Malaurie, 239-244; С. Jubault, 483-489.

⁴³ „Посмртни дарови су они када неко жели да (дотично добро) поседује (за живота) он сам, а не онај који дар прима, а (након његове смрти) прималац, а не његов природни наследник“ (*Крмчија морачка*, 12, 3). И ово је један веома стари правни институт, чији се корени дотичу најдубље европске правне прошлости и простиру се чак до хомерског права (чувени пример Телемаховог поклона Пиреју у *Одисеји*, поклон Ахиловог оружја, итд.), више вид. Сима Аврамовић, „Разлике у садржини и правној природи римског тестаментa и тзв. легатског тестаментa старог грчког права“, *Анали Правног факултета у Београду* 1/1987, 9-18. Детаљно вид. класично дело Eberhard Friedrich Bruck, *Die Schenkung auf dem Todesfall im griechischen und römischen Recht*, Breslau 1909, као и Reuven Yaron, *Gifts in Contemplation of Death in Jewish and Roman Law*, Oxford 1960.

на предстојеће путовање поклонодавца, због стрепње од напада разбојника, непријатеља у рату или других опасности које изненадно вребају – *imminente periculo*, својина се преносила на поклонопримца тек након смрти.⁴⁴ Утемељеност на римско-византијској традицији је скоро потпуна, а нарочито пада у очи прилично велики број норми које су биле посвећене овој установи.⁴⁵ Да ли су оне биле ту да надоместе недостатак обичајних правила о поклону или да га нешто другачије регулишу, остаје као још једно отворено питање.

Најзад, у вези с правним режимом који је важио за поклоне, ваљало би приметити да је одредбом Прохирона 32, 4, која је пренета у Законоправилу, био предвиђен институт који се не разликује много од савремених правила наследног права о урачунавању поклоне и легата у наследни део. Наиме, отац који је учинио поклон веће вредности једном детету, имао је обавезу да осталој деци после смрти остави у наслеђе имовину једнаке вредности.⁴⁶

⁴⁴ „Постоје три врсте дарова у случају смрти. Једна је када се дарује без икакве непосредне бојазни, већ само у ишчекивању природне смрти. Друга је када се дарује под претњом смрти која долази споља а не од примаоца, који у том случају сместа преузима на себе власништво. Трећа је када (дародавац нешто некоме) дарује с обзиром на опасности скопчане са (својим предстојећим) путовањем; у том случају прималац не преузима власништво док давалац не умре. То чини онај који стрепи од разбојника или непријатеља у рату или од бродолома, од завера и заседа, или пак од силника или старости“ (*Крмчија морачка*, 12, 4). Такве случајеве поклоне који се дају *imminente periculo* увелико дефинише римско право, а Улпијан изричито говори да такав поклон није валидан пре него што наступи смрт: „Non videtur perfecta donatio mortis causa facta, antequam mors insequatur“, *Ulp.* 29, 32.

⁴⁵ Шаркић се супротставља уверењу Соловјева који у том институту у Душаном праву препознаје *donatio mortis causa*, А. Соловјев, (1928), 29. Шаркић то давање квалификује као легат, тврдећи да случајеви поменути кроз синтагму *за дуиу дати* и *за гроб свој дати* означавају „за тестамент везано оставиочево располагање делом имовине у корист лица које није наследник“, више вид. Срђан Шаркић, „Појам тестаментa у римском, византијском и српском средњовековном праву“, *Трећа југословенска конференција византолога*, Београд Крушевац 2002, 88 90. Нешто измењен текст је објављен и на енглеском, Srđan Šarkić, „The Idea of Will in Roman, Byzantine and Serbian Mediaeval Law“, *Fontes Minores XI, Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte*, Band 26, (hrsg. L. Burgmann), Frankfurt am Main 2005, 427 433.

⁴⁶ „Ако вредан поклон једном или некима од своје деце учини отац, има обавезу да код поделе наслеђа сваком детету обезбеди толики законски део колики би му припадао пре (давања поклоне), јер иначе отац не би према овом (другом) детету поштено поступио“ (*Крмчија морачка*, 97). Сличност са савременим решењима је упечатљива, упор. „Законском наследнику урачунава се у његов наследни део поклон који је на ма који начин добио од оставиоца“ (Закон о наслеђивању ЗОН, *Службени гласник РС*, бр. 46/95, чл. 66); „Уобичајени мањи поклони никада се не урачунавају у наследни део“ (ЗОН, чл. 73). Међутим, у основи се и у средњовековном и у модерном решењу ради о дубоком наслеђу и логици која сеже до римске правне традиције, израженим у идеји да је код поклоне потребно остварити једнакост на

2.5. Порекло уздарја

У првом правилу из гране дванаесте у Законоправилу одређено је да поклони међу живима „подразумевају захвалност и добротинство према живом поклонодавцу и изискују (узвратну) благонаклоност“. Дужност захвалности могла је бити разлог због кога је у грани тринаестој Законоправила прописано да „ако се неко примивши дар покаже незахвалан према дародавцу... има се извршити повраћај учињених дарова“. Друге две дужности, добротинство и благонаклоност, биле су, изгледа, искључиво моралног карактера. У српским изворима из XIII, XIV и XV века нема потврде да су оне прерасле из моралне у правну обавезу, односно да је поклонопримац морао да узврати поклонодавцу давањем неке ствари из своје имовине.

Ипак Соловјев, анализирајући један документ о уговору о поклону од 1547. године из Пољичке жупе, у коме је поменуто уздарје, коментарише да је уговор постајао перфектан, а поклонопримац стицао право својине на предмету поклона, тек пошто преда уздарје поклонодавцу.⁴⁷ У овом документу стоји да за поклоњену „баштину на врх Сридивице“ поклонопримац даде „поштено уздарје: једну краву поглавиту и једну добру овцу и два муцунига“.⁴⁸ Аутор објашњава давање уздарја особеним схватањем уговора код Словена. Словенском схватању, као што је напред речено, није био појмљиво да уговором само једна страна нешто даје, а да за то ништа не добија. Да би уговор постојао, сваки уговорник морао је да нешто да. Ако је у питању био поклон, давање поклонопримца је било уздраје које је по свом карактеру било симболична накнада, јер по вредности никако није одговарала поклону.⁴⁹ Соловјев је побројао још шест помена уздарја, пет у хрватским исправама и један у босанској исправи у распону од пет векова (од XI до XV века). Од почетка XVI века уздарје се више не помиње у исправама о уговорима о поклонима из Хрватске.⁵⁰

следника (у Риму кроз *collatio bonorum*), више вид. Драгомир Стојчевић, *Римско приватно право*, Београд 1968², 149; Мирослав Милошевић, *Римско право*, Београд 2007, 429. Иста идеја једнакости је присутна и у модерним кодификацијама, по готово у Аустријском грађанском закону (чл. 790), само су наравно механизми за урачунавање поклона далеко разрађенији, вид. више Оливер Антић, *Наследно право*, Београд 2007, 380.

⁴⁷ А. Соловјев, (1934), 415.

⁴⁸ Испрва бр. 3 из августа 1547. године, у којој се наводи да Антун са бра том Миколом дарује земљу Ивану Јуријевићу, приказана код А. Соловјева, (1934), 401.

⁴⁹ *Ibid.*, 413.

⁵⁰ *Ibid.*, 415.

Етнолошка грађа из доцнијег времена бележи помене уздарја. Вук С. Караџић говори о уздарју у свом *Српском рјечнику* од 1818. и од 1852. године.⁵¹ У Херцеговини и Црној Гори присуство уздарја забележио је В. Богишић, спроводећи анкету 1873. године о правним обичајима.⁵² Ови помени, истина, везују уздарје само за свадбене прилике. У прилог његовог постојања говори до данас сачуван обичај у неким крајевима Србије да „сваки дар иште уздарје“. Где су корени обичаја уздарја? Српски законски извори – Законоправило, Душанова трипартиција и бипартиција, Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића – немају речи о уздарју. Друга сачувана српска средњовековна грађа од XII до XV – повеље, уговори, тестаменти, писма – такође, не помињу уздарје. Српска средњовековна сачувана писана грађа коју смо прегледали, дакле, не бележи помен уздарја.⁵³ Да ли се радило о обавези која води порекло од старог словенског схватања о уговору као искључиво двострано обавезном правном послу, која се задржала у народној свести и код поклона, преображена у обичајну обавезу поклонопримца, важила током читавог средњег века? Или је у питању била обавеза из обичаја који се укорењени касније под османском влашћу? У прилог првој тези говори коментар документа од 1343. године за који Тарановски сматра да беле-

⁵¹ „Уздарје, n. *das Gegengeschenk, donum mutuum*: ‘Кума куму свилену кошуљу, Кум уздарја куми ни динара’ (Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма, скупио га и на свијет издао В. Стефановић, Беч 1818, 855); „1). *Die Gabe, donum...* Између дара и поклона у нас је та разлика што се дар највише даје као од милости и за то онај који га даје изгледа уздарје“, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, скупио га и на свијет издао В. Караџић, Беч 1852, 773, 111.

⁵² У одговорима из Црне Горе и Херцеговине помиње се уздарје: „особито при вјенчању, кум даје невјести и кои комат златног украса... Као уздарје, особи то од женскијех, прима кои мањи комат одјеће, као кошуљу, личњак, чарапе... Дар вазда више ваља тројном него уздарје“. Херцеговац је одговорио исто, с тим што каже да се не поклања златни украс у Херцеговини, а сумња да се то чини и у Црној Гори (као да хоће да пребаци одговору из Црне Горе хвалисавост) и додаје: „Негда море бит боље и скупље уздарје него дар“. На питање: „Држи ли се уздарје неопходно нужно по народном обичају? Бива ли при томе каквих симболичних обреди?“, јединствен одговор и за Црну Гору и Херцеговину је био: „Нема случаја да, особито при наведеним свечаним приликама, да ће се дар примити а уздарје не дати. Обреда нема, осим оних кои су већ описани при свадби“, Валтазар Богишић, *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији Анкета из 1873. г.* (прир. Т. Никчевић), Титоград 1984, 190.

⁵³ Вид. Fr. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Vienna* 1858; *Рјечник из књижевних старина српских, дио трећи*, написао Ђуро Даничић, Београд 1864; К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик Српске краљевске академије 11, Београд 1892; С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912; Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма, I II*, Београд Сремски Карловци 1929 1934.

жи ударје још из времена пре доношења Душанове трипартиције.⁵⁴ Против ње могао би бити наведен податак да обавеза давања ударја није у исто време постојала у обичајним правима других словенских народа,⁵⁵ осим код Хрвата. Као аргумент у прилог друге претпоставке, да се овај обичај појавио у праву које је важило у Срба касније, за време османске владавине, говори то да је и у османском праву постојао обичај давања ударја. По османском Грађанском законуку, којим су добрим делом били кодификовани дотадашњи обичаји, изостанак ударја није био услов за настанак уговора о поклону, али ако је поклонопримац дао ударје, то је представљало сметњу да поклонодавац опозове поклон.⁵⁶

У парницима које су се водиле пред српским судовима, који настају 20 – тих година XIX века, поводом захтева поклонодаваца за опозив поклона нема помена да је расправљано о ударју. Судије су ове спорове пресуђивале по старом принципу, установљеном још у Законоправилу, да једном поклоњену и предату ствар поклонодавац више не може више натраг узети (наравно, осим у случају незахвалности), не питајући се да ли је примио ударје или није.⁵⁷

⁵⁴ Ауторима овог текста се чини да садржина документа не даје ваљан основ за закључак који је извео Тарановски. Реч је о исправи у којој је краљ Стефан Душан 19. маја 1343. године старцу Григорију, који је поклатио цркву с имањима у селу Кориши његовој задужбини Светим арханђелима, записао доживотни ужитак на једном имању у метоху хиландарском или арханђеловском, вид. А. Соловјев, (1926), 125–127 (док. бр. 63); Т. Тарановски, 645.

⁵⁵ Соловјев је записао да у руском и пољском праву нема података о ударју, вид. А. Соловјев (1934), 413 фн. 56.

⁵⁶ Османски Грађански законик, *Medželle i ahkjami šerije* (објављен у преводу у Сарајеву 1906, Тисак и наклада Даниела А. Кајона) уредио је ударје на два места и на оба за њега везао исту правну последицу, искључење поклонодавчевог права да опозове поклон. Упор. „Даровање с условом узчинидбе (плате, ударја) је ваљано, а и услов је признан (ваљан). На примјер, када би један човјек некоме једну ствар даровао с условом, да овај њему такву и такву ствар даде као уз чинидбу, или с условом, да овај исплати неку одређену своту новца, онда ће ако обдареник тај услов испуни, даровање постати стално, а ако не, дароватељ може даровање опозвати.“ (§ 855). Упор. „Запрека опозиву је то, ако се за дар накнада (плата, ударје) даде, те њу дароватељ прими. Услијед тога, ако се дароватељу нешто даде у име ударја, било од стране другог човјека, па дароватељ то прими, иза тога не може он даровање опозвати“ (§ 868).

⁵⁷ У збрци одлука Пожаревачког магистрата које је сакупио и уредио С. Максимовић, приказано је образложење пресуде од 25. маја 1843. године, којом је одбијено потраживање поклонодавца да му поклонопримац врати „парче браника од једног дана орања величине“ које му је поклатио десет година пре спора, Стеван Максимовић, *Суђења у Кнежевини Србији пре писаних законика из архиве Пожаревачког магистрата*, Пожаревац 1898, 87, 165. Из образложења се не види да је суд пресудио на основу обичаја да, када је ударје дато, поклон не може бити опозван. Да је у то време важио, суд би се скоро сигурно позвао на овај обичај.

3. ПРАВИЛА О ПОКЛОНУ У ЗАКОНОДАВСТВУ ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА

3.1. Душанова трипартиција

Од 1347/48. до 1354. године настаје законодавство цара Стефана Душана, његова чувена трипартиција, коју сачињавају Скраћена Синтагма Матије Властара, тзв. Закон цара Јустинијина и Законик цара Стефана Душана. Уговору о поклону је било посвећено у целини поглавље 12, састава 4 Скраћене Синтагме. У њему су била садржана само три правила,⁵⁸ док у самом Законнику и тзв. Закону цара Јустинијана није било одредаба о поклону.

У првом правилу из Скраћене Синтагме неопозивост поклона је постављена као принцип. Од тог принципа био је конституисан само један изузетак. Поклон је могао бити опозван само због незахвалности поклонопримца.⁵⁹ Изузетак је био уређен у потпуности на исти начин као у грани 13, 3 Законоправила. Наиме, случајеви незахвалности побројани у првом делу Душанове трипартиције истоветни су с оним из Законоправила и морали су бити утврђени у судском поступку.⁶⁰ Интересантно је приметити да други изузетак који је био поменут у Законоправилу, накнадно рођење поклонодавчевог детета, Скраћена Синтагма није поменула. Разлог је, готово извесно, био укидање ропства, с обзиром на то да је овај разлог био предвиђен само у случају поклона који би господар учинио ослобођенику.

Друго правило о поклону било је посвећено неспособности за поклањање. Разлози су такође, после више од једног века, остали исти: поклонити није могло малолетно или малоумно пунолетно лице. Скраћена Синтагма је поновила и одредбу из гране 31,7 Законоправила да малолетник има право, у року од четири године по пу-

⁵⁸ *Матије Властара Синтагмат азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила (словенски превод времена Душанова),* издао Стојан Новаковић, Београд 1907, 250. У раду је коришћен превод одредби Скраћене Синтагме који је дала Биљана Марковић, *Јустинијанов закон у оквиру кодекса цара Стефана Душана* (докторска дисертација), Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2004, 234 235 фн. 290. Вид. и А. Соловјев, (1928), 49.

⁵⁹ С. Шаркић, (2006а), 12 нарочито указује на разлику у карактеру поклона у погледу неопозивости, инсистирајући на томе да су поклони цркви били неопозиви, док су поклони владара властели били опозиви.

⁶⁰ „Сваки поклон учињени не враћа се, осим због неблагодарности. Ако се поклонопримац покаже неблагодарним према поклонодавцу, ако га дрским начином увреди или неправедно на њега руку дигне или га изложи великој штети својим поступком или му о животу ради или не испуни оно што је обећао приликом примања поклона, било да је написано или да није. Ако се иједна од ових кривица на суду после давања поклона докаже, да задржи поклонодавац поклон“, Б. Марковић, 234 фн. 290.

нолетству, које се стицало са навршених 25 година, да судским путем захтева да му се поклон врати.⁶¹

Одредба о навршених 25 година живота и року од четири године за постављање захтева за повраћај поклоњених ствари је изузетно занимљива не само због тога што је можда претеча правилу савременог прва по коме пословно способно лице може у одређеном року по стицању потпуне пословне способности захтевати поништење уговора који је без одобрења законског заступника закључило за време своје послове неспособности.⁶² Она отвара и питање да ли је, будући да је позајмица из византијског права, у потпуности одговарала способностима „пријемног“ српског друштва да је практикује или је морала да претрпи одређена прилагођавања локалним условима. С тим у вези ваљало би приметити да је византијско право с пуно суптилношћу пришло питању узраста и стицања пуне пословне способности. Сва физичка лица, према одредбама Синтагме у њеној пуној верзији, била су подељена у три категорије, с обзиром на узраст који је био потребан за стицање самосталности у располагању добрима. Прву су сачињавали малолетници. Њој су припадала мушка лица млађа од 14 година, а женска млађа од 12 година. Друга категорија су били „недорасли“. У њу су улазили мушкарци старији од 14, а млађи од 25 година, и жене од 12 до 25 година живота. Трећу категорију су сачињавала пунолетна лица, која су навршила 25 година живота.⁶³ Међутим, она нису постајала пунолетна самом чињеницом да су навршила 25 година. Требало је да прођу још четири године за успостављање свих права доскорашњег непунолетника, тако да би се тек на почетку своје тридесете године коначно појединац еманципово и власт његовог татора („приставника“) коначно би престала.⁶⁴

⁶¹ „Нити недорасли нити безумни може поклањати јер ни у једном од њих нема свести (о сопственим поступцима). Ако поклони недорасли коју ствар своју, може пошто буде напунио 25 година, у року од четири године, покренути спор и своју ствар (себи натраг) вратити“, *ibid.*

⁶² Правило о праву пословно способног лица да захтева поништење уговора који је закључило за време док је било пословно ограничено способно предвиђено је у Закону о облигационим односима, с тим што је рок за поништење далеко краћи и траје три месеца од дана стицања потпуне пословне способности, вид. Закон о облигационим односима, чл. 59.

⁶³ *Матије Властара Синтагмат*, 308. Шаркић сматра да су године које су се захтевале за стицање ограничене пословне способности биле идентичне са годинама потребним за склапање брака (14 за мушкарце, 12 година за девојке) када се та лица третирају као „недорасли“, те да се пуна пословна способност стицала тек са 25 година, вид. више Срђан Шаркић, „О стицању пословне способности у средњовековном српском праву“, *Зборник радова Византолошког института* 47/2006 б, 75.

⁶⁴ Тако и С. Шаркић, (2006 б), 75 истиче да се накнадно захтевају још четири године за успостављање свих права, односно потпуне пословне способности, али

Читав овај систем поступне еманципације, с „толико префињеном организацијом неког ублаженог старатељства“, карактеристичан за веома развијена друштва, довео је Т. Тарановског до следећег закључка: „Немогуће је претпоставити, да би се толико компликовани систем могао примењивати у средњовековној Србији или ма како довести у склад са много елементарнијим односима, који су били на снази у ондашњем српском друштву. Много је вероватније, да се пунолетство одређивало у средњовековној Србији према зрелости за брачни живот. Свакако је маркантно да су сви већ наведени прописи о малолетницима, недораслим и пунолетницима (оне три категорије из Потпуне Синтагме – прим. аутора) изостављени су у Скраћеној Синтагми, баш која је од стране цара Душана добила законодавну ауторизацију. Састављач Скраћене Синтагме био је дакле мишљења, да нису дотичне одредбе имале за српски живот практичну вредност“.⁶⁵ Ова претпоставка Тарановског је, свакако, легитимна. Ипак остаје отворено питање због чега је законодавац у тексту Скраћене Синтагме баш у одломку посвећеном поклонима преузео ову одредбу из Законоправила и инсистирао на њој и даље. Да ли је ова одредба Законоправила пала у заборав, па је желио да јој удахне нови живот; или је после више од једног века заживела и законодавац јој изнова дао законску санкцију; или су њен опстанак налагале специфичности поклона као добродошног правног акта? Ако је претпоставка Тарановског тачна, овде се можда може поставити и питање о сукобу обичајне и законске норме: законодавац као да неће да дозволи ни да флуидна брачна способност ни узраст од 25 година буду гранични за губитак права на поништење поклона. Период од четири године након стицања пунолетства у коме је дотадашњи недорасли поклонодавац још могао да захтева да му поклон буде враћен представљао је неку врсту гаранције да је поклонодавац, сада способан за расуђивање и потпуно свестан правних последица акта који је предузео, у стању да исправно просуди и да ослобођен утицаја било ког другог лица самостално одлучи да ли поклон треба да остане на снази или не. Нажалост, недостају извори који би осветлили начине спровођења норме у друштвеној реалности средњовековне Србије, која јој вероватно није ишла у прилог.

оставља отвореним питање које је поставио Тарановски да ли се овако компликован и до детаља разрађен систем стицања пословне способности уопште примењивао у Србији или је преузет из византијских правних компилација само да би се подигао углед тек успостављеног царства. Ова друга ситуација је добро позната у упоредном праву, што би Вотсон назвао трансплантом „због потраге за легитимитетом“, Алан Вотсон, „Право у књигама, закону и стварности: упоредноправни поглед“, *Анали Правног факултета у Београду* 2/2007, 16.

⁶⁵ Теодор Тарановски, *Историја српског права у немањинској држави*, Београд 1996², 529–530.

Најзад, трећа одредба из Законоправила (Прохирон, 32, 4) која је била преузета у Душановој трипартицији била је она по којој је отац, који је учинио поклон веће вредности једном детету, имао обавезу да осталом деци после смрти остави у наслеђе имовину једнаке вредности.⁶⁶

3.2. Душанова бипартиција

У преписима Душановог законодавства „млађе редакције“, почев од XVII века, у *codex bipartitus*-у који обухвата Закон цара Константина Јустинијана и Душанов законик, поклон је био регулисан у Закону цара Константина Јустинијана.⁶⁷ Од три правила из Скраћене Синтагме, која је престала да буде део Душановог законодавства, у Законик цара Константина Јустинијана ушла је само одредба о неспособности за поклањање.⁶⁸ У рукописима овог законика проглашава се ништавним сваки уговор о поклону који је закључило малолетно (које није напунило 25 година) или ментално неспособно лице.⁶⁹ Уместо рушљивости, коју су предвиђали Законоправило и Скраћена Синтагма, сада је уговор о поклону услед неспособности за поклањање бивао ништав. У вези с овом променом отварају се најмање два питања: прво, зашто је остала само једна одредба о поклону, и то она о неспособности за поклањање и друго, зашто је прописана ништавост уместо рушљивости? Вероватан одговор на прво питање би био да је Законоправило као основни закон Православне српске цркве, с обзиром на њен доминантан положај у српском друштву под османском влашћу, својим одредбама утемељило појмове о поклону, тако да преписивач (прерађивач) није налазио потребним да се овим опширније бави, нарочито у ситуацији општег скраћивања и поједностављивања. Зашто само о неспособности за поклањање? Вероватно су били у питању они исти разлози који су бринули старог законодавца – сукоб између обичајне и законске норме и намера законодавца да се старосном границом од 25 година избегну лакомислене одлуке у незрелим годинама. На

⁶⁶ „Ако отац једном или некима од своје деце начини вредан поклон, има обавезу код поделе наслеђа да сваком детету обезбеди толики законски део колики би му припадао пре (давања овог поклона), јер иначе отац не би према овом (другом) детету поштено поступио“, Б. Марковић, 235 фн. 290.

⁶⁷ У новијим преписима Душановог законодавства (раваничком, софијском, борђошком, Текелијином, итд.) Скраћена Синтагма је престала да буде део Душановог законодавства. Њене одредбе су делом преузете у Законику цара Константина Јустинијана и у Душановом законнику.

⁶⁸ Б. Марковић, 234.

⁶⁹ Вид. члан 39. Раваничког преписа (Б. Марковић, 292), као и члан 43. Софијског преписа, Тимотеј Флорински, *Памятники законодательной дѣятельности царя Стефана Душана царя Сербовъ и Грековъ*, Киевъ 1888, 61 (Приложенія).

друго питање не може се дати поуздан одговор – да ли је то уследило услед примитивнијих услова живота, да ли је то било због задружног начина живота или је просто преписивач, тачније прерађивач, био невичан правним појмовима или је, пак, постојао још неки разлог, остаје да се само нагађа.

4. ПРАВИЛА О ПОКЛОНУ У ЗАКОНУ О РУДНИЦИМА ДЕСПОСТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА

Напоследку треба истаћи да је Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића у чл. 27 и 39 поменуо и уговор о поклону. Члан 27 је прописао да члан рударске дружине, који би дошао у сукоб са дружином због трошкова експлоатације, може своје делове рудника и поклонити. За пуноважност поклона било је потребно да је учињен пред судом и урбараром.⁷⁰ Члан 39 овластио је пуномоћника да, између осталих уговора које је он могао склапати за власника, без икаквих ограничења, закључује и уговор о поклону. Један случај поклањања делова рудника илуструје повеља челника Радича манастиру Кастамониту из 1433. године, којом он поклања рудничке делове манастиру.⁷¹

5. ПОЈЕДИНИ СЛУЧАЈЕВИ ПОКЛОНА

У средњовековном правном животу појављивале су се две основне врсте поклона, који су се разликовали по субјектима и условима потребним за закључење уговора. На једној страни су били поклони које су владари чинили црквама односно манастирима, поклони које су владари давали властелинима, као и они које су властелини поклањали црквама и манастирима, док на другој страни стоје поклони које су давали припадници невластелинског сталежа.

Тарановски у *Историји српског права* наводи бројне случајеве поклона црквама и манастирима од стране владара и властелина и властелинима од стране владара. Исправу о поклону, која је називана „милосна књига“ или „записаније“, сачињавао је владар, тј. владарска канцеларија, када је он лично чинио поклоне црквама (манастирима) и приватним лицима, али и поводом поклона које су чинили властелини. У писмену о уговору морале су бити садржане изјаве обе

⁷⁰ Урбарар је био државни чиновник који је давао концесије за експлоатацију руде, скупљао урбор (дажбину плаћану држави).

⁷¹ Б. Марковић, „Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића – превод и правноисторијска студија“, *Споменик САНУ CXXXVI*, Одељење друштвених наука 24, Београд 1985, 17, 19, 48.

уговорне стране. Карактеристично је да је у његовој редакцији текст изјаве даропримца претходио делу текста у коме је била садржана изјава дародавца. Такав изглед исправе о дару диктирао је обичај по коме је онај који је желео да му буде учињен поклон морао да покрене иницијативу, да први упути предлог о томе, било лично, било посредством неког трећег лица, „милосника“.⁷² Писана исправа о дару служила је као доказ о постојању уговора и поклонопримчевом праву својине стеченом на основу њега. Због тога је после закључења уговора предавана поклонопримцу на чување. Предаја предмета поклона, односно „издава“, била је такође формална. Морала је бити обављана у присуству органа власти: кефалија, градских старешина, кнезова или жупана.⁷³

За све поклоне ове врсте је карактеристично да имају, поред приватноправне, и јавноправну димензију,⁷⁴ која је врло наглашена у поклонима које је владар чинио властелинима. Они, наиме, подлежу и прописима државног права, који регулишу односе између владара и повлашћених сталежа у оквиру опште конструкције сталешке монархије. Јавноправна компонента поклона је нарочито испољена у опозиву поклона у случају незахвалности поклонопримца. Српска правна историја не бележи случајеве да је владар одузео имање цркви због незахвалности, док су сразмерно чести помени незахвалности односно велике неблагодарности властелина (поклонопримца) кад изневери (изда) владара (поклонодавца). Санкција је била одузимање дароване баштине. С гледишта приватног права ово одузимање би могло бити квалификовано као реституција поклона због опозива, док јавноправно гледано у томе акту се могу препознати елементи конфискације имовине због кривичног дела невере.

Другу врсту поклона су чинили припадници неповлашћеног сталежа, који су свакако били преобладајућа већина у ондашњем друштву, али су њихове материјалне могућности за поклањање биле неупоредиво мање у односу на припаднике богатијих слојева. Међутим, и они су несумњиво поклањали и црквама и манастирима и чинили поклоне између себе, тако да је и о њима остало нешто документарних трагова.

Тако се о поклонима поклонодаваца који извесно потичу из себарског сталежа сазнаје нешто више из пописа Богородичног манастира у Тетову (око 1346. године). Из њега читамо да „приложи за душу“ њиву Пардо и Теодор, „видев тога“ пола њиве Редир, комад њиве „даде Наноја... јер не имаше порода“, Стрез њиву, Куман цркву

⁷² О „милосној књизи“ и „милоснику“ вид. више Милош Благојевић, *Држав на управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001, 99 140.

⁷³ Т. Тарановски, 641 646.

⁷⁴ О томе вид. више С. Шаркић, (2006а), 11 13.

и Дмитар воденицу су приложили. „За гроб ... даде“ њиву Никола, Губислав и Драгача, Обрад поред њиве и део винограда. „За гроб и за душу своју“ дадоше њиву Роман, поп Доброта и Хранислав. Овај Хранислав са братом Николом приложио је још једну њиву „за гроб и за помен“. Неки Савдик прилажући цркви (вероватно новац) и дарујући њиву, наводи: „Ја Савдик, видећ да немам порода... приложих ... давам њиву... да ме поменује црква.“ Поп Игњатије „докупи и записа“ њиву цркви. Неки Калиман продао је њиву тетовској цркви „и што ми не доплатише, све простих цркви“. Приличан број поклона манастиру Богородице у Тетову у невеликом тексту пописа имања сведочи о раширености ове врсте даривања и основано се може претпоставити да је ово део опште слике, а не издвојен случај.

Иако пуна садржина ових уговора није наведена, јер се ради о сумарном попису манастирских имања, по себи се разуме да је реч о *donatio mortis causa*. У прилог овоме говори и један случај који је наведен у документу. По смрти горе поменутог Стреза који је цркви неку земљу продао, а неку „приложио за душу си“, његов син и зет „поискаше“ од судије Дабижива те земље, но „умирише се и рекоше: ‘што је наш отац продао и поклонио цркви, ми не рушимо, него напротив потврђујемо’“.⁷⁵

Пошто се радило о уговорима који су имали за предмет непокретности, они су морали бити састављени у писаној форми. То је јасно видљиво из документа о попису, у коме су на сумаран начин унете садржине ових уговора. Они су били лишени оних строгих формалних захтева које су морале испунити уговори о поклонима владара и властеле. Њих је извесно састављао номик, у присуству три или пет сведока, и уговорних страна.⁷⁶

Неки од ових уговора су садржали једну врсту налога да се, након упокојења поклонодавца, његово име помиње у молитвама за спасење душе. Други су садржали налог да се добије гробно место од манастира, што би се могло тумачити као „узвратна благонаклоност даропримца према дародавцу“ из Законоправила (Прохирон, 12, 1).

Један документ од 4. септембра 1434. године из Новог Брда занимљив је због тога што у себи садржи истовремено поклон *inter vivos* и поклон *mortis causa* и што представља упечатљив доказ о завидном степену правничке културе. *In extenso* текст гласи:

⁷⁵ Александар Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, 129 132 (док. бр. 65)

⁷⁶ О улози номика јавних бележника у правном систему средњовековне Србије, њиховом друштвеном положају, организацији, надлежности и начину рада, као и настанку те установе у Србији, вид. детаљно Ђорђе Бубало, *Српски номници*, Београд 2004.

„Ва име Оца и Сина и светаго Духа. Да јест сведеније свакому човеку ово како ја монах Саватије примих к себе попа Богдана у синовње име и дадох му и записах половину цркве моје баштине и половину куће моје баштине у подградију. И тако дадох ја Саватије и благослових половину вишеречене цркве и куће, да ју он има и његово дете и унуче и род по роду у баштину до века по закону Новога Брда никим неотемљемо. Или је која гробнина или који доходак, все Богу и њему, тчију да ми је помен и да ме упокои колико га Бог научи како то син родитеља ...⁷⁷ И да јест проклет от Бога и от пречисте, кто ће овој потворити што ја дадох и записах попу Богдану пред сведоци – до моје смрти половину, а по мојеј смрти Божије и његово все. И тому сведоци: поп Радован Патиковић, и поп Десисав и поп Иванко, и поп Дамјан, и поп Стојко, и поп Ижив, и поп Владислав Ласичин зет, и поп Јаков, и Дабижив Пождрикобила, и Бранко Леочић, и Никашик попу Богдану братанац, Иван Печан зет, и у граду у Новом Брду војвода Хрњко, и протопопа Цагрић, и кнез Степан... Писа номик Степан“.⁷⁸

Текст документа ствара извесну дилему око природе правног акта садржаног у њему. Иако би на први поглед могло изгледати да се ради о акту усвојења, треба имати на уму да је Саватије монах, тако да би акт о усвојењу представљао *contradictio in adiecto*.⁷⁹ Правни посао из документа био је уговор о поклону. Сва обележја поклона из Законоправила су ту: одсуство накнаде, добровољност, начелна неопозивост, узвратна благонаклоност („да ми је помен и да ме упокои колико га Бог научи како то син родитеља“).

Недоумицу изазива и то како је Саватије, с обзиром на чињеницу да је био монах, како изречно о њему говори документ, могао имати у личној својини ствари које поклања. Наиме, строги канонски прописи су наређивали да будући монаси у моменту ступања у калуђерски ред не могу имати имовину. *Ergo*, ни Саватије је није могао имати! Одакле му онда имовина коју поклања попу Богдану? Једина замислива и могућа правна ситуација јесте да је Саватије њу наследио.⁸⁰

⁷⁷ Овде следи један непотпуна и нејасна реченица.

⁷⁸ А. Соловјев, (1926), 202 (док. бр. 118). Мада је номик Степан једини остао осведочен по имену у изворима с Новог Брда, и то баш у овом документу, тамо је свакако постојао знатно већи број таквих јавних бележника.

⁷⁹ Оно што се може наћи у животописима светих људи, почев од раног хришћанства па до савременог доба, јесте да су њих или они некога хтели „некако да посине“ што је значило сваку врсту, пре свега, духовне (нарочито тек „постри женим“ монасима), понекад и материјалне, помоћи, али никад усвојења у оном профаном, световном смислу речи како га разумевају јуристи. Вид. *Правила (канонес) Православне цркве (с тумачењима)*, радња Никодима (Милаша), епископа далматинског, књ. II, Нови Сад 1896, 334–337. Упор. С. Новаковић, (1898), 20, 21, 28, 157, 158, 163; Никола Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960, 46, 48, 93, 94, 96; А. Соловјев, (1980), 185, 186, 195.

⁸⁰ Вид. *Правила (канонес) Православне цркве*, 279–281.

Нарочито вреди истаћи да одредба из уговора која казује да поклоњено има „у баштину до века по закону Новог Брда“, представља леп пример поштовања позитивних правних норми. Наиме, ту се ради о позивању на члан XXI Закона Новог Брда из 1412. године (који је чинио један део Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића из исте, 1412. године). Овај члан је прописао: „О баштинама: По овоме, да не може од грађана нико своју баштину продати, ни у залогу положити, ни у мираз дати, ни под цркву подложити без књиге номичке и сведочења протопопа и добрих људи који су у месту – ко ли камо, напред реченим начином, своју баштину да без књиге, напред речене, од таквих да није тврдо ни вредно“.⁸¹ Четири поменута начина располагања баштином наведена су само примера ради (као што је и чл. 40 Душановог законика навео примера ради само три начина располагања баштином) што, свакако, није искључивало да се баштином могло располагати и поклоном.

Тако су римско-византијска правила о уговору о поклону, постављена још у Законоправили под утицајем Прохирона, наставила да живе, како кроз законодавство, тако и у животу, и током наредних векова. Обичај их је можда тек незнатно модификовао у понеком детаљу (као, на пример, узраст који се тражио за пуноважност располагања путем уговора о поклону), али је темељ у основи постављен у XIII веку, наставио да држи зграду ове правне установе све до нововековног револуционарног обрта. Доласком османске власти престала је да постоји српска држава, али је њено Законоправило наставило да живи у виду правних правила која су Православној српској цркви била дозвољена да се примењују у уређивању унутарцрквених односа и изванцрквених, грађанскоправних односа српских хришћанских поданика који су настајали поводом брака, наслеђивања или уговора које су међу собом закључивали.⁸² Дobar део српских преписа Законоправила који датирају из каснијег времена (Београдски из треће четвртине XV века, Савински с почетка XVI века, Пећки из 1552. и Морачки од 1615. године), многе се управо зато што је постојала снажна практична потреба да се његова решења примењују као приручник за регулисање појединих правних усанова и решавање конкретних спорова. Њима су се касније придружили и они који су дошли из иностранства, Кормчаја књига у руској рецензији, нешто допуњена, редакција Законоправила, први

⁸¹ Б. Марковић, (1985), 23.

⁸² Отуд траг уговора о поклону већ из раног времена османске власти (од 2. априла 1489. године), којим кнез Миливоје из Фоче поклања сву своју имовину сину Мустафи, вид. код Глигорија Елезовића, *Турски споменици, I, св. 1, (1348 1520)*, Београд 1940, 240 242 (док. бр. 80). Упор. Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма, књига I (Дубровник и његови суседи)*, Београд Сремски Карловци 1934, 366 (док. бр. 974 од пре 10. априла 1489). Вид. и док. број 974 од 10. априла 1489, *ibid.*, 368.

пут штампана у Москви 1650. и 1653. године и доцније прештампана у XVIII и XIX веку.⁸³ Тако је без устезања, почетком XIX века, прота Матеја Ненадовић посведочио у својим Мемоарима да је саставио Законик за ваљевску нахију почетком маја 1804. године по угледу на Крмчију (Законоправило),⁸⁴ а Михајло Гавриловић, биограф кнеза Милоша, да је и сам књаз „по некад у заплетенијим стварима тражио решење и у Крмчији“.⁸⁵ На тај начин су преживљавала и древна правила о поклону која је поставио још Сава Немањић. Она су, ослоњена на римско-византијску традицију, била сасвим компатибилна с новим правним постулатима у модерним кодификацијама, који су се при регулисању поклона незаобилазно мање или више, посредно или непосредно, отворено или прикривено, наслањали на римску правну традицију.

6. ЗАКЉУЧАК

Римско-византијски угао доминантан је у прописима Законоправила о уговору о поклону. Принципи на којима је био заснован овај концепт – добровољност, форма и посебни материјалноправни услови који су били потребни за настанак уговора, начелна неопозивости и изузетна опозивост – нашли су своје место у Прохирону, па тако и у Законоправилу Светога Саве, а неки од њих и у Душановом законодавству. Тек незнатно, та правила су трпела утицаје средине у којој су примењивана. Поред тога што је, за разлику од изворника, могуће да се пунолетство утврђивало према одредбама обичајног права, спецификум представља и то што се у једном периоду српске историје појављује уздарје, тј. обдареникова противчинидба поклонодавцу, вероватно као плод обичајног наслеђа, која се састојала у предаји ствари незнатне вредности у односу на дар. Правила о по-

⁸³ У овом штампаном издању Крмчије о уговору о поклону је било одредаба и из Еклоге, која је овде унета под насловом *Закон цара Леона и Константина*. Ту је уговору о поклону посвећено шест чланова. Од тога се у три члана регулише поклон за живота у усменој и писменој форми, као и број сведока (три у осамљеним местима, односно пет у насељеним местима), у четвртном се регулише поклон за случај смрти пред истим бројем сведока, у петом се прописује да дародавац неће одустати или опозвати поклон, а у шестом су разлози за опозив, готово идентични са оним у Прохирону (*Kormčaja knjiga*, II, Moskva 1787, листови рп рла). Вид. више L. Margetić, „Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, 1/1980, 65–66.

⁸⁴ П. М. Ненадовић, *Мемоари (рукопис)*, САНУ (прир. А. Младеновић), Београд, 1988, 46. Вид. М. Петровић, „Извори Закона Проте Матије Ненадовића“, *Књижевни лист (за књижевност, културу и друштвена питања)*, 18/2004, Београд, 1, 16–17.

⁸⁵ Вид. М. Гавриловић, *Милош Обреновић, књига друга (1821–1826)*, Београд 1909, 318 фн. 1.

клону делила су током векова судбину Законоправила, с обзиром на то да су одредбе о уговору о поклону преко њега наставиле да живе кроз црквено право и после пада под турску власт. Заједно с њим, правила која су ту била конституисана важила су до у праскозорје прве модерне српске кодификације грађанског права у Грађанском закону од 1844. године.

Dr. Zoran Mirković

Associate Professor
University of Belgrade Faculty of Law

Dr. Marko Đurđević

Assistant Professor
University of Belgrade Faculty of Law

RULES ON GIFT IN SERBIAN MEDIEVAL LAW

Summary

The Roman-Byzantine law was one of the pillars of the medieval Serbian state. Together with the Christian faith, it served as the basis for the first Serbian legal collection, known as *Zakonopravilo – Nomocanon*. Compiled by the Serbian Archbishop Sava (later known as St. Sava), this collection of legislative texts left an indelible mark on Serbian legal culture for a quite long period of time, more precisely from the Middle Ages until the occurrence of the first written laws in the first half of the nineteenth century.

It included certain provisions related to gift or donation. These provisions were based on the Roman-Byzantine legal concepts and ideas. The most important principles of the Roman-Byzantine gift, as established in *Prohiron* and received in *Zakonopravilo*, were: voluntariness of the gratuitous disposition (*animus donandi*), its irrevocability in principle, and revocability as an exception. The main features of the Roman-Byzantine gift were only slightly altered in their Serbian version. These minor alterations occurred by reason of specificities of the setting in which the received rules on the gratuitous disposition applied. The authors point particularly to a specific type of donation, that is a *gift-in-reciprocation*, which includes negligible consideration of the recipient of the gift. This

counter-performance of the donee must be insignificant in comparison to the value of the donor's gratuitous disposition.

The rules of Serbian medieval law on gift, as received from the Roman-Byzantine sources, shared the fate of *Zakonopravilo*. They were mainly accepted in the latter medieval Serbian legislations, and stayed in force for several centuries, until the enactment of the first Serbian civil codification in 1844.

Key words: *Roman-Byzantine Law. – Serbian Medieval Law. – Gift. – Saint Sava's Nomocanon. – Prohiron. – Tsar Dušan's Legislation. – Gift-in-reciprocation.*